

Teater kui mälu

Teatri eneserefleksioon ajaloo abil on ühtlasi tänane endassevaatamine.

Lea Tormis

Katri Kaasik-Aaslav, Vaino Vahing, "TEATRIROMANSS". Lavastaja ja stsenaarist Katri Aaslav-Tepandi, kunstnik Krista Tool, pianist Olav Ehala. Osades Katariina Lauk, Tõnu Tepandi, Katrin Saukas, Tanel Jonas, Vello Janson, Marika Vaarik. Esietendus 22. oktoobril Estonia kammer-saalis.

Ei oska praegu otsustada, kas kirjutan neid ridu teatriloolasena või -kriitikuna (viimase ala oskused on rooste läinud). Teatriloolasel on "Teatriromansist" hea meel, sest teatri uurimine ka teatri enda vahendite abil kannab kultuurimälu järjepidevust. Eriti praegusel, üllatavalt taasilmnevate kultuurikatkestuste ajal. Eesti kutselise teatri 100. aastapäev pealegi läve ees, isegi mingit head rahvaalgustuslikku missioonitunnet aimus lavastusest. Seega on teatripraktikud ühtaegu astunud mitte ainult eluteatri, vaid ka teatrielu peegeldajate hulka. Ühe jalaga meiesuguste tsunfti. Igasugune ajalookirjutus, olgu teaduslikum või kirjanduslikum, on valik ja tõlgendus, subjektiivne niikuinii. Ja legendid on tihti püsikindlamad kui tõsiasjad.

Katri Kaasik-Aaslavi ja Vaino Vahingu "Teatriromansi" ilmunud algversiooniga (LR 2001, nr 1) võrreldes on ka olulisi kärpeid ja liсандusi. Hea leid on teatriajaloolase Karin Kase rolli sissetoomine, see aitab lavastust raamida, episoodide siduda ja lisab veel ühe, hilisema ajatasandi põhitegevuse (1913 – 1924) omale. Ma pole lugenud lavavariandi teksti, ühekordse vaatamise-kuulamise põhjal võib ainult üldmõjudest kõnelda ja imetleda, kui innukalt on ajaloomateriale otsitud-leitud, sisse elatud olukordadesse ja inimsaatustesse, neid isiklikult läbi valutatud ja omaks võetud. Autorid

"Teatriromanss". Karin Kask – Marika Vaarik, Erna Villmer – Katariina Lauk.

2X HARRI ROSPU

toonilisus, igavuse oht, ärkab tänulikus ajaloolases kriitik. Ja leiab, et kui ka fragmentaarsus on seda laadi dokumentaalkompositsioonis paratamatu, vajanuks lavastus ikkagi kindla käelisemat, kujundlikku läbikomponeerimist. Olulisima, mõjuvama esiletõstmist ühtlasest episoodide voolust, temporütmide, dünaamika tuntavat vahelduvust. Kriitik ei tiku sellega oma arusaamist peale suruma, vaid püüab mõista, mis teda nii sümpaatset lavalugu vaadates ajapikku häirima hakkas. Õieti on auto-

Vastamisi Naine ja Mees erootiliste ja vaimsete tõmbejõududega

"Vastamisi on Naine ja Mees oma erootiliste ja vaimsete tõmbejõududega, mis paraku suubuvad teineteisest üle- või lahkukaskvamiseks," sedastab Piret Kruuspere näitemängu trükiteksti arvustades. Kirjandusuurijad (Anneli Mihkelev) on viidanud ka loovnaise eneseteostuse keskele teemale Erna Villmeri, Aino Kallase (sümboliseelt ka Knoidula) saatuse põh-

gist, mitte liht-erootilisest vaid sügavamast, soojemast sidemest. Luiga on sügavalt haavatud noorest kenast poisist Villmeri kõrval. Aga rohkem kui füüsiline armukadedus teeb talle vist haiget arusaamine, et "loomisrõõmu vastu ei saa keegi, ei ükski mees, selle vastu ei ole rohtu". Mõistes seda helinat ja loovpartnerluse soojust, mis algamas Lauteri-Villmeri vahel, ei saa Luiga sellest ometi üle. Teadmine ei too õnne. Seesama teatriinimeste loovpartnerluse liin jääb lavastuses pigem põgusaks, selle näitamiseks ei ole õieti lavaaega. Lauteri

vaatamise kuulamise põhjal võib ainult üldmuljest kõnelda ja imetleda, kui innukalt on ajaloomaterjale otsitud-leitud, sisse elatud olukordadesse ja inimsaatusesse, neid isiklikult läbi valutatud ja omaks võetud. Autorid ja mängijad on oma tegelasi armastama hakanud, neist nii palju teada saanud, mida teistele vahendada tahaks. Pikapeale aga saab laval infot, sõnu liiga palju. Tundub et pole raatsitud loobuda hõlmatavuse nimel. Nii-öelda ajaloo mõttes pole seal midagi liigset, nii palju jääb veel rääkimata, aga...

Ilmunud teksti lugedes ja vaatamise järel teemasid, mõttekäike ja nüansse oma peas kokku pannes arvad kavandatud tervikut mõistvat küll. Tajud, et tekstis on läbivaid jõujooni, haakuvaid mõtteliine, kunstilise mitmekihilisuse, üksteist peegeldavate ja võimendavate inimelude motiive. Inimestevahelisi kolm- ja hulknurki. Tabad praegusaega suunatud igavesi probleeme ja tähenduslikke märksõnu. Ka trükitud varianti lisatud näidendikatkendid (mis laval vaid vihjatud-markeeritud) lülituvad lugedes tegelaskujude ja nendevaheliste pingete tähendusruumi. Sellele kõigele lavalise ekvivalendi leidmine vist ühte õhtusse ei mahuks ja nõuaks ka rohkem puht-teaterlikke vahendeid. Vaatajal pole võimalik lugejana mõtisklema jääda ja lehekülgi edasitagasi pöörata.

Nii jäi seekord ka Luiga ennast meeleheitlikult avada püüdev metafoorne liblika-lugu lavastuse lõpus pigem pikavõitu jutustuseks, kuigi sisemine valu oli näitlejas olemas. (Millegipärast meenus Estonia algusaega müütilise tõe võtmes vahendav Kiviräha "Liblikas".) Siiski – üks õnnestunud metafoore – "lähenevad kaared" (volta kaar), mis sünnitavad pinget, kuid päris kokku ialgi ei saa – realiseerus mõnes misanstsenaaris ka lavalise pingeväljana. Nagu mõnigi väike märgiliselt korduv vihje (näiteks Villmer noore Lauteri lohakat rinnataskurätti korralikult kokku voltimas) ütleb vaikimisi rohkem kui sõnaline seletus.

Tänuulikus ajaloolases ärkab kriitik

Lavalahenduse haaravad hetked, tekkivad kujundivõimalused kippusid (30. oktoobri päevasel etendusel eriti II, osalt ka III vaatuses) pikapeale liigfragmentaarsusse ja informeeriva sõna rohkusesse hajuma. Kui tekib ühe-

episoodi voolest, temporamide, dünaamika tuntavat vahelduvust. Kriitik ei tiku sellega oma arusaamist peale suruma, vaid püüab mõista, mis teda nii sümpaatset lavalugu vaadates ajapikku häirima hakkas. Õieti on autorid-lavastaja seda laadi pretensioonid ka ise esile kutsunud oma mõnes mõttes kahevahelise jääva loojapositsiooniga. Tekst on väga dokumentitruu, aluseks valdavalt kultuuriloo tegelaste endi kirjapanekud. Ka enamik situatioone lähtub kusagil dokumenteeritud teadmistest. Selle alusel on kujundatud üsna konkreetsed karakterid, kellele ootaks suuremaid lavalise lahtimängimise võimalusi. Sest kavalahel on nimetus "draama". Nädalapäevad varem nägin TMMi Assauwe tornis EHI teatriõppe 3. lennu lõpetanute meeldivat väikest teatriloolist "vinjetti" "Ly Lasneri päevaraamat". Seal ainult vahendatakse, siira ja tänapäevase noore suhtega, nappi ajaloolist teksti, lisades väheke luuletusi ning muusikat. Ei kehastuta otseselt kellekski. Selline žanr on samuti võimalik, on ühe valikuvõimaluse näide.

Asi polegi formaalses žanrinimetuses, mis on tihti tinglik (saatuste dramatism on siin muidugi vaieldamatu), vaid lavalis-dramaturgilises potentsiaalis, mis "Teatriromansis" ja lavalahenduses olemas, aga kuidagi poolele teele jäänud. Miski kisub kostümeeritud kultuuriloolise teatriõhtu, miski – tervikliku, dokumentaaltekstidega vabamalt ümber käiva, fantaasiat ja lavavõimalusi usaldavama kunstivormi poole. Dokumentaalse ja teatraalse pooluse veenvam ühendamine võiks vist ka võimalik olla?

Kas konkreetse, realselt elanud inimese mängimine näitlejaloomet toidab või pidurdab, kriitik ei tea. Aga teada on lugejate ja teatripubliku igipüsiv, (praegu isegi kasvav?) huvi reaalsete prototüüpide vastu, et kuidas see kõik ikkagi "tegelikult, päriselt" oli? Täna teater saab ainult oma, siin ja praegu loodava tegelikkusega aimu anda realselt elanud inimeste tähendusest nende ajas. Vahendades seega enda tänast sõnumit ja kultuuriloo tänapäevast tähendust. Õnnestunud lavahetkedel (neid oli!) võib see tõusta üleajalikuks, üldinimlikuks üldistuseks, võib isegi rohkem elus ja päris olla kui "päriselu" imitatsioon ial suudaks. Kas mitte selle üleajalise, igavesse, igatsusliku poole ei pürginud Erna Villmer? Kunstis, eluski.

Üks teine võimalik näitemängu trükitestki arvustades. Kirjandusuurijad (**Anneli Mähkelev**) on viidanud ka loovnaise eneseteostuse keskele teemale Erna Villmeri, Aino Kallase (sümboolselt ka Koidula) saatuse põhjal. Nõustun sellega, aga lavalahendus loob omad konkretiseeringud.

Lavavariant tundub kirjutatust rohkemgi Luiga-keskne. Kuigi mõlemad naised – neile antud materjali piires – on väga mõjuvalt ja meelde jäävalt mängitud. Aga juba lugedes tuli sageli meelde, et Luiga ja Vahing on psühhiaatrid ja just sellest, n-ö diagnoosivast vaatenurgast on ajuti näidatud ka Villmerit. Näitlejanna enda ja teiste mälestused, sõjaeelsed intervjuud ja arvustused annavad temast tasakaalustatuma pildi. Kõike ei mahuta lavale ja igal tõlgendajal on õigus oma valikule, pean endas teatriloolase porisemise maha suruma.

Maksimalistlik, kompromissitult pürgimuslik, end rollis täielikult välja panev **Katarina Lauk** on vägagi villmerlik oma tundlikkuse ja tundejõu poolest. Kuid materjali valik ja stseenide iseloom jätab tagaplaanile mõlema näitlejanna kehastaja intellektuaalse poole, Villmeri alalise, (haiguspäevilgi väga erksal!) kultuurihuvi ja täpse analüüsivõime. Üldmuljes tõuseb praegu esile pigem Villmeri kannatajaroll, liigtundliku närvisüsteemi ilmingud, pisarad ja ekstaatilisus. Iginaiselik teema, heluse ja soojuse igatsus on lava-Villmeris samuti tajutav. Lavatagusest (või igavesest elust) heistub hetkeks ideaalilähedasem partnerlus Altermanniga. Luiga ja Villmeri kirjad annavad Laugule ja **Tõnu Tepandile** võimaluse mõnede intiimsemate tundevarjundite, aga ka möödarääkimiste, mehe-naise vahelise möödamõistmise dialoogide kujundamiseks. "Teatriromanss" on ka julm romanss.

Võrreldes teiste osalistega mängib Tõnu Tepandi reaalset prototüüpi vähem, pigem tundub väljendavat oma mõtteid Luiga teksti abil. Tema kaudu tuleb natukene sisse ka üldajalooline taust. Siiski põgusalt, sest lugu ise jääb kammerlikuks ja inimestevahelisele keskenduvaks. Tepandi vahendab seda Luigat, kelle tarkusesse ja mõistusesse naised armuda võivad (erootika subliimeerub mõtteleomingu ihalemisse?). Paradoks: seesama Luiga on väga hästi mõistnud ja analüüsinud ka Villmeri loominguolist olemust, aga ometi tunneb näitlejanna, nagu aimata võib, abielus puudust min-

nerluse soojust, mis algamas Lauteri-Villmeri vahel, ei saa Luiga sellest ometi üle. Teadmine ei too õnne. Seesama teatriinimeste loovpartnerluse liin jääb lavastuses pigem põgusaks, selle näitamiseks ei ole õieti lavaaega. Lauteri (keda kena värskuse ja tormakusega mängib noore Lauteriga üsna ühevanune **Tanel Jonas**) liin jääb pigem Estonia ja partnerite endi edasist kujunemist sissejuhatavaks. Lavateksti on lisatud kaks stseeni, kus arengu- ja otsingutee algusele vähemalt informatiivselt viidatakse (Lauteri sõttasaatmine ja hilisem episood Karl Menningu juures Berliini Eesti saatkonnas).

Näitlejatel on huvitavaid rollinäansse

Luiga teine kolmnurk Aino Kallasega on üsna pingeline. Edev, donžuaanlik Luiga pole Tepandi esituses rõhutatud. Aga mõned lavalised vastasseisud on huvitavad nii kujutatud isikute tasandil kui ka selle poolest, et just koos Kallasega (**Katrin Saukas**) tuleb mängu Koidula ning ka eesti probleemide taust. Oma lavaletulekuhetkel meenutas Kallas/Saukas äkki mulle korra Velda Otsust "Tabamata ime" Lilli Ellertina! (Siitki võiks ju mõne mõtteseose tuletada, kuid see jääb pelgalt kriitiku mõtte-uuks.) Saukase roll on erakordselt peenelt läbi töötatud. Varjunditeni, delikaatselt antud vaevalt märgatava soome aktsendini (mida ei ole siis, kui ta Koidula luuletust loeb).

Karl Menningu roll (**Vello Janson**) pole suur ega paku palju mänguvõimalusi, ent on ometi veenva usutavusega esitatud. Peale selle, et tema ja Luiga dialoogis tulevad korra esile teatri aegumatud hädad-probleemid, on Menninguga seotud ka üks väikesi värvikaid lavanüansse, kui klaveri taga istuv **Olav Ehala** Menningu ilmudes hakkab vihuti just opereti-muusikat mängima ja nad hetkeks kontakteeruvad. Olav Ehala on nii-öelda funktsionaalses rollis: meid saalis, muusikat ja teatrit ühendav, vaid hetkeks ammuse kohvikumuusiku rolli astuv. Tema osa atmosfääri mõjutamisel on oluline.

Uus laelune saal ise ei soosi Estonia kohavaimu tajumist. Kuigi lavastus on kammerlik, tahtnuks seda pigem all, pärislaval näha. Nagu selle prototüüpe kunagi nähti. Teatri kunagise suveaia atribuutide markeerimine sinisel (+ must mööbel, valged kardinaad) poodiumil

ei häiri, aga mänguruum võinuks ka veel neutraalsem, ajavälisem olla. Kostüümid, parukad jm on ju niigi üsna ajaportreelised (kunstnik Krista Tool).

Teatriloolane teenib ju teatrit!

Õige polüfunktsionaalsesse rolli on lavastuses pandud Karin Kase kuju. Ta liigub eri aegruumide vahel, toob sisse ka mõned märksõnad nõukogude ajast ja esineb vajadusel kas või teenindaja, ettekandjapreilina. Seda võib ka metafoorina võtta – teatriloolane ju teenib teatrit! Marika Vaarik mängib teatriuurijat pisukese kelmika võõritusega; toreda agaruse ja entusiasmiga. Kui selles ka ajuti humoristlikke või parodeerivaid nüansse ette tuleb – ju siis need teatriloolased/kriitikud praktikutele sellisena teinekord tunduvadki oma tüütute küsimuste ja hindajarolliga. (Pealegi saab seda võtta ka teatriloolise lavastuse tegijate eneseironiana!) Mingi küsitavus tekib siis, kui Kase kuju misanstseeniline asend lavaruumis tekitab mulje taktitust pealetükkivusest või lihtsameelsest ebadelikaatsusest. Võimalik, et taotleti aegruumide ristumise ambivalentsust (näiteks kui teises ajas ja vanale Villmerile esitatud küsimused on lähidistantsilt suunatud parajasti meeleheiteseisundis noore Villmeri poole). See mõjus tahtmatult küsituleja isikut halvustavalt. Marika Vaariku osatäitmine iseenesest meeldib. Kuigi sellega kaasnev, lavastusele vajalik ülesanne – kiire ettevuristamise või ka loengupidamise korras vahendada stseenide vahel toimunud sündmusi – pole näitlejale just kõige tänulikum.

Vaarik on suurepärane, kui hetkiti läheb sisse Kase maailma – siis on ta soe, inimlikult mõistetav. Ja finaalis tekib üldistavam äratundmine. Lavastuse lõpus kõlab Luiga suust elu ja kunsti segapuntra kohta kibedavõitu "Ei osanud!". See kordub Karin Kase viimases repliigis, märkides teatrikunsti jäädvustamise keerukust.

Igavene paradoks on selles, et teatrilugu tuleb kirja panna sõnades, kuigi ei mahu sõnadesse. Laval, kus sõna peaks alati ühtlasi olema tegu, võib vist teinekord nii kirjutatu kui aja enda vaimu ja üdi tabada ka end sõnalisest kirjeldusest vabamaks kiskudes. See on üks võimalustest. Paradoksaalsust teatri ja teatriloo suhetes ei tohiks karta, vaid ikka jälle järele proovida nende erinevaid ühendamisvõimalusi. Meie lavadel on ju seda ennegi katsetatud. On olnud dokumentaalsemaid või vabakujutuslikke näitemänge Koidulast; Villmeri-Lauteri kunagi mängitu nende seas. Aastaid mängiti duetti "Armas luiskaja" G. B. Shaw ja näitlejanna Campbelli kirjavahetusest (sel on puutepunkte Luiga-Villmeri suhtega!). Oli võrdlev-aialooline visioon "Ainus ja igavene

Igavene paradoks on selles, et teatrilugu tuleb kirja panna sõnades, kuigi ei mahu sõnadesse. Laval, kus sõna peaks alati ühtlasi olema tegu, võib vist teinekord nii kirjutatu kui aja enda vaimu ja üdi tabada ka end sõnalisest kirjeldusest vabamaks kiskudes. See on üks võimalustest. Paradoksaalsust teatri ja teatriloosuhetes ei tohiks karta, vaid ikka jälle järele proovida nende erinevaid ühendamisvõimalusi. Meie lavadel on ju seda ennegi katsetatud. On olnud dokumentaalsemaid või vabakujutuslikke näitemänge Koidulast; Villmeri-Lauteri kunagi mängitu nende seas. Aastaid mängiti duetti "Armas luiskaja" G. B. Shaw ja näitlejanna Campbelli kirjavahetusest (sel on puutepunkte Luiga-Villmeri suhtega!). Oli võrdlev-ajalooline visioon "Ainus ja igavene elu". (Naisuurimuslikku vaatepunkti väärriks näiteks Liina Reiman või Hilda Gleser.) Jne. Publikuhuvi on ju ilmselt väga suur, "Teatriromansile" oli peaaegu võimatu piletit saada, kuuldavasti jätkatakse kevadel lavastuse mängimist.

Lavastuse finaali lepitati nii teatriloosel kui ka -kriitiku. See oli oma valguse, muusika, sõna ja vaikimise misanstsenaalises simultaansuses, polüfoonilisuses mõjuv ja puudutas. Võttis eelnenu kujundlikult kokku. Teatri eneserefleksioon ajaloo abil on ühtlasi tänane endassevaatamine. Ja lavakunsti kaduvuse trotsimine.

Aino Kallas – Katrin Saukas.